

Skolans förändrade rum, institutionsautonomi och barns platser. En diskussion om platsens betydelse

Jutta Balldin

det skapar en annan stämning
och folk är mer seriösa om det är seriöst folk omkring dem
och om lokalerna är seriösa
man märker ju att om man går på en skola med slumlokaler
och är omgiven av slum överallt
då påverkas man av det runtomkring
är man i ett fint rum då påverkas man av det
(elev Mobila gymnasiet 2000)

Den här artikeln handlar om platsens betydelse för barns handlingar och meningsskapande. Vi vet det ju, även om vi kanske inte alltid reflekterar över varför, men vissa platser har större betydelse för oss än andra, vissa platser väcker minnen och tankar, medan andra känns neutrala och intetsägande, kanske direkt frånstötande. Vissa saker kan bara sägas och tänkas i rum som är vänligt sinnade. Somliga rum är snäva och tillåter bara specifika rörelser och yttranden, medan andra tillåter olika slags tankar och sätt. Både rummen och känslorna de väcker är kopplade till och beroende av olika platser. Man skulle kunna säga att både platser och rum inkluderar abstrakta, konkreta OCH sociala aspekter (Cele 2006). Det

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

inledande citatet är hämtat från en studie på Mobila gymnasiet år 2000 (Balldin 2000). I studien beskriver några gymnasieelever hur det är att studera i kontorslokaler, belägna i delar av det offentliga rummet som främst befolkas av vuxna. Flera elever beskriver hur kontorslandskapet och skolans plats i staden får dem att känna sig vuxnare, mer självständiga. Lokalerna är moderna, och rummen delas av glasväggar. Eleverna har inga särskilda klassrum, utan förflyttar sig mellan olika rum beroende på lektion och tillgänglighet. De har ett större inflytande över sin skoltid och sina studieplatser än andra gymnasieelever, eftersom de bara har lektioner två dagar i veckan. Resten av tiden förfogar de själva över. Glasväggarna och den neutrala miljön speglar delvis skolans devis: fri i tid och rum.

Men, det är en frihet med janusansikte. Studien visar att skolan som plats och idé får eleverna att känna sig bejakade, men också bortglömda. Glasväggarna öppnar upp, möjliggör fler möten, men osynliggör samtidigt det personliga. Det egna ansvaret över studietiden ökar flexibiliteten, rörelsen mellan olika slags platser och rum, men försvårar samtidigt möten mellan elever och mellan skolans vuxna och barn. Tanken bakom denna skolform är bland annat att eleverna ska få möjlighet att studera på sitt eget sätt och på platser som de själva väljer. Vad skönt att kunna stanna hemma, plugga på kafé! Ja, för några kanske, men för många förlorar dessa rum sin tidigare funktion som motvikt till skola och studier. För andra blir det svårt att överföra skolarbetet till rum som inte är ”skolifierade”. Samtidigt leder det personliga ansvaret över studierna till att skolan plötsligt gör sig påmind på alla platser, vid alla tidpunkter på dygnet (Balldin 2000). Nu har Mobila gymnasiets devis förändrats och flexibiliteten stramats åt. Rummen har delvis återfått sin forna mening - och därmed kanske också studierna? Försöket att bryta med skolans

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

traditionella tid och rum innebar nya möjligheter, men också en insikt om klassrummets och den gemensamma tidens poänger.

I en annan studie, på en annan gymnasieskola, beklagar sig några elever över skolans krav på närvaro, kroppens närvaro. Vad har egentligen kroppens närvaro mellan vissa bestämda tider med deras enskilda lärande att göra? Nej, egentligen ingenting. Men skolan har mer än ett syfte, och det förstår de flesta elever ganska snart. Man kan ju, som en elev säger, ”bara sitta och hänga”, vilket gör samma styrningsmekanismer som ovan befriande (Balldin 2006). Platser som berättigar den egna kroppens ”hängande” kan alltså vara både provocerande och befriande, och skolan är en sådan plats. Skolans övervakade och styrande tidsrum måste alla elever förhålla sig till, och alla gör det på olika sätt. De flesta inser ganska snart att tiden och rummet både kan manipuleras och utnyttjas för egna syften. Dessa elever har vad Kirkeby, Gitz-Johansen & Kampmann (2005) kallar en hög *institutionsautonomi*, vilket betecknar barns förmåga att leva upp till de förväntningar som finns implicit i väggarna. Dessa underliggande eller osynliga förväntningar varierar mellan verksamheter, mellan olika pedagoger och pedagogiker, och mellan olika situationer (se också de Jong 2005, Kirkeby 2006). Vilket därmed ställer krav på barn att kunna läsa av specifika/lokala situationer och förstå när de osynliga ramarna förändras eller flyttas.

Ett begrepp som *institutionsautonomi* ringar in barns förmåga att läsa av platsens kulturella budskap, men det säger också något om de villkor som barn med olika förutsättningar och bakgrund måste hantera inom institutioner som förskola/förskoleklass och skola. En studie med gymnasieelever i en traditionell skola i Stockholms innerstad visar att elevernas olika grad av *institutionsautonomi*

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

leder till olika villkor för lärande och positionering i skolan. I samma klass finns dels elever som beskriver skolans tid och krav på närvaro som stressande, kontrollerande, och dels de som menar att tidens ramar är elastiska, det handlar bara om att veta när och i vilka rum det går att tänja på gränserna (Balldin 2006). Elever i skolan använder olika strategier för att kontrollera, men också för manipulera tiden och rummet, för att hitta och upprätthålla en egen rytm i och utifrån skolans rytm. Det handlar om att veta när och i förhållande till vilken lärare det är okey att komma för sent eller lämna in uppgifter efter deadline, liksom när det är viktigt att hålla sig på linjen, vara i tid, vara närvarande. Kontroll över tiden och rummet medger därmed både flexibilitet och frihet. Sociologen Eviatar Zerubavel beskriver denna på ett sätt motsägande tanke så här:

Flexible people notice structures yet feel comfortable destroying them from time to time. Analytically focused at some times, they are quite sensitive to context at others. In fact, it is precisely their ability to be rigid that allows them to be fuzzy. After all, one must have a pretty solid self to which one can always return in order to step out of it periodically (Zerubavel 1991 s 120).

Skolan är en övervakad plats där tiden och rummet är centrala medel för att styra barns kroppar i olika riktningar och få dem att inta specifika positioner i klassrummet. Klassrummets utformning och dess kulturella laddning medger egentligen inte så många olika sätt att vara, i alla fall inte kroppsligen.

Barndomsforskaren Brenda Simpson (2000) beskriver hur hon i sina observationer av barn i klassrummet kan konstatera att deras kroppar hela tiden hamnar i fokus för styrning: “my field notes point to the numerous occasions on which pupils are exhorted to ‘sit up and sit still, eyes to the front, button your mouths, pin back your ears, engage your brains, calm down and listen’ (Simpson 2000 s 68). Dessa kroppsliga kontrollerade positioner används sedan av barn som ytterligare en

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

strategi i manipuleringen av skolans tid och rum. De utnyttjar dessa kulturella sätt och rörelser för att hitta och upprätthålla egna rum och rytmer. Genom att till exempel sitta lutad över en bok, titta läraren i ögonen, kroppen rak osv. kan de låta tanken vandra sina egna vägar (Simpson 2000; Westlund 1996). Barn med hög institutionsautonomi kan med andra ord kontrollera istället för att låta sig kontrolleras, och därmed positionera in sig som både kollektivt anpassade och personligt gynnade elever.

Studier av skolan som plats och hur vuxna och barn placeras och placerar in sig på olika sätt kan också kopplas till vilka rörelser som ses som möjliga och/eller eftersträvansvärda. Vad tillåter skolans rum för slags rörelser och vad skapas här i form av rörelsemönster? Normer och maktrelationer speglas i hur olika platser konstruerats, vilket inte minst blir tydligt i klassrummets utformning (Bonnevier 2008). Dagens klassrum för de yngre barnen liknar inte det klassrum jag en gång upplevde som elev, men det gör inte heller dagens relationer mellan lärare och barn, synen på barns lärande, utveckling och kompetens. Idag sitter ofta barn grupperade kring neutrala bord, de har en låda med sina personliga grejer i en annan del av rummet, läraren har kanske ett eget bord, men knappast en kateder. Tavlan är möjligtvis den möbel som signalerar maktordningen i rummet idag. Denna omorganisering leder till andra slags rörelser i klassrummet, barnen måste till exempel resa på sig och gå och hämta saker i sin låda då och då. Tidigare lyfte man på locket, men bara när läraren sa att det var dags och då samtidigt med alla andra, allt för att motverka utspridda personliga rörelser och ljud.

Nya rörelsemönster i klassrummet speglar det moderna livet på mer än ett plan. Det neutraliserade flexibla rummet speglar bilden av den moderna människan,

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

ständigt i rörelse, men i sin egen rytm och takt. Rummet ska användas flexibelt, liksom livet, tanken och lärandet. Frågan är hur flexibla barn blir när de ständigt sätts i rörelse utifrån. Går det fortfarande att hitta eller fly till personliga mentala rum, när betydelsen av kroppens stillhet och kollektiva rörelsemönster sätts i gungning? De äldre eleverna på Mobila gymnasiet beskriver hur det neutrala rummet och glasväggarna i deras skola öppnar upp och möjliggör andra sätt, men att de i detta ”flytande” rum också riskerar tappa bort sig själva, den egna platsen och den personliga relationen med lärare och andra elever. Fortfarande finns det regler och normer att bryta mot i skolans rum, det finns tidsramar att tänja på och det finns gemensamma riktlinjer, men tidens och rummets ordning är inte densamma som förut.

Den här diskussionen har kommit att handla om platsens betydelse för barns livsvillkor, men också betydelsen av att studera plats som både ett kulturellt styrningsmedel och ett villkor för positionering i skolan. I ett historiskt perspektiv har platser vi intar och förfogar över flerfaldigats men också ändrat karaktär. I det förmoderna samhället innebar gemensam tid och samtidig kommunikation oundvikligen också gemensam plats. Detta gäller fortfarande, men idag existerar också andra samband, bland annat via elektroniska nätverk som sms och mejl, chatt och webbaserade forum av olika slag. I det förmoderna samhället var det inte orimligt att man levde och arbetade på en och samma plats hela livet. Idag ses detta definitivt som en orimlighet. Det betyder inte att platser inte har betydelse för oss. I strävan efter att göra platser neutrala och flytande, så att de ska passa den moderna flexibla människan, förlorar vissa platser sin mening, medan andra fylls med många eller överlappande meningsinnehåll. Denna förskjutning leder till nya

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

villkor för positionering men skapar samtidigt andra meningserbudanden och styrningsmekanismer.

Inom barndomsgeografin har plats som analytiskt begrepp och fenomen blivit speciellt uppmärksammat under de senaste åren. Inom denna genre är man bland annat inspirerad av Merleau-Pontys syn på platsens betydelse för upplevelsen av självet; att vara är liktydigt med att vara på plats (en speciell plats).

Barndomssociologen Pia Christensen menar att platsen har stor betydelse för barns förståelse av omvärlden och för deras möjlighet att positionera in sig själva i denna. Hon visar i en studie att barns och vuxnas meningsskapande i förhållande till platser skiljer sig åt, och att vuxna i större utsträckning tänker om och rör sig mellan platser med ett kvantitativt och pragmatiskt ändamål. Viktig kunskap i förhållande till omgivningens olika platser bedöms i förhållande till avstånd (kortaste avståndet), platsen för och det geografiska förhållandet mellan viktiga byggnader och verksamheter. Barn, däremot, beskriver den mest spännande vägen till biografen, hur platser ser ut, känns och upplevs, alltså mer kvalitativa aspekter av omgivningens olika platser och hur de förhåller sig till varandra (Christensen 2003). Denna skillnad mellan hur barn och vuxna upplever och förstår olika platser, hur de väljer väg och hur de positionerar in sig, är en central pedagogisk poäng och visar inte minst hur kulturella fenomen och platsrelaterad kunskap hänger samman med livsvillkor och sätt att vara.

Studier som dessa borde ligga till grund för planering och utformning av nya slags platser för barn. Vad ska platsen användas till? Hur och varför är den meningsfull för de barn som ska positionera in sig här? Ett aktuellt exempel i just detta

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

avseende är förskoleklassen som relativt ny plats i skolan. Förskoleklassen är konkret förlagd i skolan, men dess syfte är egentligen att fungera som en länk mellan förskolan och skolan. Förskoleklassen infördes som en frivillig skolform för sexåringar 1998 och utgör en betydelsefull länk i den reform som syftar till att öka integrationen mellan förskola, skolbarnomsorg och grundskola.

Ett centralt mål med denna reform är utformandet av nya förutsättningar för lärande och utveckling, och att centrala delar av förskolepedagogiken, såsom lek, omsorg och skapande ska få genomslag i skolan. Studier visar dock att det omvända tenderar att ske, nämligen att förskoleklassen snarare skolifieras och som tid och plats INTE möjliggör för lek och barns skapande (Skolverkets rapport nr 201). Förskoleklassen får ofta ta över och använda rum som tidigare fungerat som klassrum och/eller som inte längre används. Vad signalerar detta till de sexåringar som tillbringar sina dagar här? Rummen andas skola, men egentligen kanske de skulle byggts upp utifrån en annan idé, om en annan slags verksamhet, på en annan plats?

Barns platser för liv och lärande borde få byggas upp i samverkan med dem själva. Hur skulle skolans rum se ut och användas om barnen fick vara med och bestämma? Glasväggar, neutrala bord i grupp eller personliga bänkar med lock? En elev på Mobila gymnasiet drömde sig tillbaka till sin gamla skola under ett av våra samtal och beskrev längtansfullt ett klassrum med högt i tak, djupa fönsternischer, tunga bord, allvar och estetik i avvägning, och tjocka murade väggar.

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

Referenser

Balldin, Jutta (2000) Fri i tid och rum? Ungas villkor för utveckling och positionering i en mobil skola. *Utvecklingspsykologiska seminariets skriftserie nr 57*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.

Balldin, Jutta (2006) *Kulturell tid och individuella rytmer. Gymnasieelever om tidens pedagogiska villkor*. Doktorsavhandling. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.

Bonnevier, Katarina (2008) Klassrummet är ingen neutral container. I: *Pedagogiska magasinet, nr 1, 2008*.

Cele, Sofia (2006) *Communicating place: methods for understanding children's experience of place*. Doktorsavhandling. Stockholms universitet: Kulturgeografiska institutionen.

Christensen, Pia (2003) Place, space and knowledge: children in the village and the city. In: Christensen, P & M, O'Brien (eds.) *Children in the City. Home, neighbourhood and community*. London: Routledge Falmer.

de Jong, Marjanna (2005) Rummets magt og magten over rummet. I: Larsen, K. (red.) *Arkitektur, krop og læring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kirkeby, Inge Mette; Gitz-Johansen, Thomas & Kampmann, Jan (2005) Samspil mellem fysisk rum og hverdagsliv i skolen. I: Larsen, Kristian (red.) *Arkitektur, krop og læring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kirkeby, Inge Mette (2006) *Skolen finder sted*. Doktorsavhandling. Arkitektskolen Aarhus och Kungliga Tekniska högskolan

Simpson, Brenda (2000) The body as a site contestation in school. In: Prout, A (ed) *The Body, Childhood and Society*. UK: Macmillan Press Ltd

Skolverkets rapport 201 (2001) Att bygga en ny skolform för 6-åringarna. Om integrationen förskoleklass, grund skola och fritidshem. Stockholm: Skolverket.

Zerubavel, Eviatar (1991) *The Fine Line. Making Distinctions in Everyday Life*. Chicago: University of Chicago Press.

Qvarsell, B (2008) (red) *Pedagogiken i kulturen. Uttolkningar och exempel*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet

Westlund, Ingrid (1996) *Skolbarn av sin tid. En studie av skolbarns upplevelse av tid*. Doktorsavhandling. Linköpings universitet.